

3. Бавбекова І. Орнаментальні форми кримськотатарського традиційного мистецтва. *Народ. творчість та етнографія*. 2005. №. 1. С. 97–99.

4. Пасічник Л. Кримськотатарське ювелірне мистецтво: традиції та сучасний стан. *Народознавчі зошити = The Ethnology Notebooks* : наук. журн. 2014. № 5(119). С. 921–928.

5. Соболева О. В. Весільна обрядовість кримських татар у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. іст. наук: спеціальність 07.00.05 – етнологія / О. В. Соболева ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 16 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-585-6-30>

Буць Д. В.

аспірантка кафедри тюркології,

Навчально-наукового інституту філології,

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ЗООНІМНИЙ КОМПОНЕНТ У ТЮРКСЬКІЙ ТОПОНІМІЇ ТУРЕЧЧИНИ

Топонімія регіону завжди відображає особливості побуту та способу життя народів, які населяють цей регіон. Історики та археографи завжди зазначали, що «топонімічний матеріал, завдяки властивій йому живучості та «консервативності», є надзвичайно цінним – навіть більш цінним, ніж будь-які археологічні дані» [1, с. 34].

Крім того, у географічних назвах будь-якого народу завжди зберігаються елементи взаємодії людини з живою природою. Приміром, багатовікові контакти людей і тварин формують певні асоціації та стереотипи сприйняття географічних об'єктів, пов'язаних із цими контактами: «... майже за кожним ономастичним фактом стоїть історична та жива – вигадана або цілком реальна – дійсність, яка через різні екстралінгвістичні чинники створює специфічне коло надзвичайно різноманітних асоціацій» [1, с. 126].

Таким чином, поява зоонімного компонента в топонімах Турецької Республіки не є випадковою, а обумовлена комунікативними та соціальними факторами. Наприклад, наявність топоніма *Kurtdere* (*Вовча долина*) на території багатьох сучасних держав, населених тюрками,

зокрема Туреччини, Азербайджану та Узбекистану, безпосередньо пов'язана з доісламською культурою тюркських народів та тотемним характером зоокомпонента *kurt* (вовк). У цьому виявляється антропоцентричний характер даної групи топонімів з одного боку та її детермінованість менталітетом топонімічної особистості – з іншого.

Аналіз тюркської топонімічної системи дозволяє виділити деякі найчастотніші зоокомпоненти різних тематичних груп. У групі «савці» ці компоненти можна поділити на дві підгрупи: 1) дики тварини та 2) домашні тварини.

До зоонімів диких тварин належать, зокрема, *kurt* (вовк), *aslan* (лев), *ayı* (ведмідь), *şakal* (шакал), *kunduz* (бобер/видра), які найчастіше фіксуються у топонімічних джерелах Туреччини. Підгрупа домашніх тварин репрезентована передусім такими компонентами: *körpek* (собака), *at* (кінь), *eşek* (осел), *boğa* (бик), *koşun* (вівця), *keçi* (коза) тощо.

Детальний аналіз кожного з цих компонентів дозволяє простежити закономірності формування та функціонування топонімів, пов'язаних із тваринами, а також оцінити їхню роль у процесі формування тюркського світогляду.

До прикладу, *kurt* (вовк) у тюркських народів завжди вважався священною твариною [2]. Згідно з генеалогічними легендами, тюрки ведуть свій рід від вовка: після знищення ворогами всіх тюрків, раненого хлопчика виховала саме вовчиця, яка пізніше стала його дружиною, і від них походять роди тюрків. Тому у тюрків вій вовка вважався доброю прикметою, сміливого воїна порівнювали з вовком, а голова вовка зображувалась на багатьох знаменах. У деяких племенах вовк символізував божественне начало [2]. Хоча після прийняття ісламу божественна символіка частково втратилась, вовк все одно залишився символом мужності, сили та, у деяких випадках (наприклад, у державі Хунну) – державності [3]. У дастанах вовк виступає як провідник та захисник народу.

Aslan (лев) до прийняття ісламу також вважався священною твариною та символом престолу, олицетворював силу, могутність і захист [3]. У тюрків слово «лев» стало іменем дітей, символізуючи силу, достойну правителя. Топоніми з компонентом *aslan* досі присутні у сучасній Туреччині: *Aslanlar* (Леву), *Aslandere* (Долина лева), парк *Karatepe-Aslantaş* (Левовий камінь) і т.д.

Наступним важливим символом був *ayı* (ведмідь), який у багатьох тюркських народів вважався предком людей та символом духу або бога лісу [3]. Топоніми з компонентом *ayı* найбільш поширені серед гір, річок та населених пунктів: гора *Ayı-Kaya* (Ведмежа скеля) у Криму,

село *Aksu-Ayılı* (Чиста ведмежа вода) у Казахстані, *Ayi Tepesi* (Ведмежий пагорб) у Туреччині.

А ось *çakal* (шакал) у тюркській культурі має неоднозначний образ: він протиставлений вовку – боягузливий, піддатливий, на відміну від сміливого та вільного вовка. Проте топоніми з компонентом *çakal* широко поширені, особливо на території Туреччини та Болгарії: *Çakallar* (Шакали) – район у Аланії, *Çakal-ova* (Шакаляча рівнина), *Çakallı* (Місце шакалів) – селище у провінції Адани. Часто такі назви пов'язані з природною присутністю шакалів у цих місцевостях.

Kunduz, *kundus*, *kundur* (бобер/видра) у тюркській міфологічній традиції згадується нечасто, проте його образ зазвичай пов'язується з тими властивостями тварини, які легко спостерігати в реальному довкіллі. Завдяки його характерним анатомічним (плаский хвіст, міцні різці, водонепроникне хутро) та поведінковим особливостям (уміле плавання, спорудження гребель і хаток, валка дерев для створення захисної інфраструктури) образ бобра в тюркській міфології набуває символіки працьовитості, організованості й здатності трансформувати природний простір. У топонімах Туреччини компонент *kunduz* найчастіше зустрічається у гідронімах: річка *Kunduzla* (Із бобром), озеро *Karakunduz* (Чорний бобер), гора *Sarikunduz* (Жовтий бобер) тощо.

Серед топонімів, мотивованих назвами домашніх тварин, у тюркській топонімії особливо помітною є група найменувань із компонентами *köpek* (собака), *at* (кінь), *eşek* (осел), *boğa* (бик), *koşun* (вівця), *keçi* (коза), що відображають важливу роль цих тварин у господарсько-економічному та культурному житті тюркських народів.

Köpek (собака) з'являється у топонімах пізнього періоду, коли мисливські племена переходять до землеробства; собака замінює вовка як символ охорони і помічника людини. Прикладами слугують багато сіл у Туреччині, які названі в честь собаки – *Körekli* у провінціях Гіресун, Шанлиурфа, Кайсері, Адана.

At (кінь) також завжди мав велике значення для тюрків, оскільки асоціювався з допомогою господарю, силою, чистотою та релігійними обрядами. Саме тому в турецькому топоніміконі можна побачити доволі багато назв із компонентом *at*: *At-dere* (Долина коней), *At-Başı* (Голова коня), *Atgöl* (Озеро коня).

Менш поширеними компонентами у турецьких топонімах рахуються *eşek* (осел), *boğa* (бик), *koşun* (вівця) та *keçi* (коза). Ці тварини також мали культове значення для тюркського народу, адже символізували собою родючість та божественні сили. І хоча зустрічаються вони не так часто, у топонімії Туреччини вони представлені такими назвами: *Eşek-Dere* (Долина осла), *Eşek-Tepe* (Пагорб осла),

Boğ-a-başı (Бичача голова), *Koyuntepe* (Пагорб овець), *Keçi Köyü* (Село кіз).

Серед птахів виділяються географічні назви із компонентами *kuş* (птаха) – *Kuşlu-köy* (Пташине село); *kartal* (орел) – *Kartal tepe* (Пагорб орла); *karga* / *kuzgun* (ворона / грак) – *Kargalar*, *Kargalı*, *Kargalık*; *kaz* (гусь), *güvercin* (голуб), *doğan* (сокол), *bıldırcın* (непенілка) [3].

Серед топонімів, пов'язаних із рибами, виділяються компоненти *balık* (риба) та *alabalık* (форель). Наприклад, у Туреччині зустрічаються такі топоніми: *Balıklı* (Рибне), *Alabalık* (Форель) у регіоні Муш, що, без сумніву, відображає значущість риби як символу удачі та успіху в культурі тюркських народів.

У групі плазунів представлені компоненти *yılan* (змія) та *kertenkele* (ящірка), а серед земноводних – *kurbağa* (жаба) та *kaplumbağa* (черепаха). Їхнє включення до топонімів пояснюється не лише релігійно-культовими уявленнями (змія – символ мудрості, ящірка – символ життєстійкості), але й поширеністю цих тварин у відповідних місцевостях. До прикладу: *Yılanlı*, *Yılanlıkaya*, *Yılanlıca*, *Kurbağalı*.

Крім того, у структурі зоонімних топонімів, мотивованих назвами комах, особливої уваги заслуговує компонент *arı* (бджола). Він не лише маркує природне середовище існування цієї комахи, а й відбиває усталені культурні асоціації: у тюркській традиції бджола є символом працьовитості, чистоти, взаємодопомоги та добробуту. Саме ці значення зумовлюють використання відповідних номінацій у назвах поселень і ландшафтних об'єктів. Наприклад, топонім *Arı-köyü* (Село бджіл) у Туреччині свідчить про прямий зв'язок топоніма з традиційними видами діяльності місцевого населення, зокрема бджільництвом, що відігравало важливу роль в економічному та культурному житті громади. Таким чином, присутність компонента *arı* у топонімії може інтерпретуватися як індикатор локальної господарської спеціалізації та символічного статусу бджоли в суспільстві.

Серед основних причин, через які назви представників тваринного світу активно використовувалися у топонімії Туреччини, виділяють кілька чинників.

По-перше, це поширеність певних видів тварин на конкретних територіях. Такі види, як вовк, рись, шакал, видра, лисиця, верблюд, буйвол, були звичними для регіонів, заселених тюрками, що природно відобразилося у назвах місцевостей.

По-друге, топоніми могли формуватися на основі слідів та інших ознак життєдіяльності тварин. Наприклад, стежки диких кіз могли стати підставою для топоніма *Keçi yol* (Козяча доріжка), а скинуті шкури змій – для *Yılan Mağarası* (Зміїна печера), причому такі ознаки

могли впливати на номінацію навіть у випадках, коли сама тварина зустрічалася в регіоні рідко.

По-третє, до створення топонімів призводила поява незвичних або рідкісних для регіону тварин. Так, компонент *sirtlan* (*зісна*) у назві мису поблизу Ізміру (*Sirtlan burnu* – *Мис зісни*) відображає вибіркового принцип номінації, коли унікальна ознака тварини ставала підставою для її включення у географічну назву.

По-четверте, топоніми могли виникати в результаті безпосередньої взаємодії людини з твариною, часто пов'язаної з конкретною подією. Прикладом є гірський перевал у Криму *Eşek-Sokmak* (*Вкусив ослик*), де назва фіксує факт контакту людини з твариною.

Таким чином, можна зробити висновок, що зоокомпоненти у топонімії Туреччини відображають складне поєднання природних, культурних і релігійних чинників. Назви місцевостей, пов'язані з дикими й домашніми тваринами, птахами, рибами, плазунами, земноводними та комахами, фіксують не лише поширеність видів у регіоні, а й сліди їхньої життєдіяльності, рідкісність, символічне значення та взаємодію людини з твариною, включно з господарською діяльністю. Топоніми типу *Köpekli*, *At-dere*, *Eşek-Sokmak*, *Balıkli*, *Yılan Mağarası*, *Ari-köy* виконують функції комунікативного, символічного та культурно-історичного коду, відтворюючи уявлення про тварину як об'єкт практичної діяльності, міфології, релігійного культу та соціальної взаємодії.

Література:

1. Лабінська Г. Топоніміка : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.
2. Deliorman Altan. Bugünkü Manası ile Bozkurt Türk Kültürü. 1967.
3. Çoruhlu Yasar. Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi. Istanbul, 1995.